

Андрушко Андрій Васильович,
професор кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету,
доктор юридичних наук, доцент

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ

Виникнення терміна «злочини проти людяності» (crimes against humanity) зазвичай пов'язують із спільною декларацією Великобританії, Франції та Росії, опублікованою 24 травня 1915 р. у відповідь на винищення вірмен в Османській імперії. Вказані дії молодотурків у цьому документі були названі «злочином проти людяності та цивілізації». Згодом, у формулюваннях відповідних положень Статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів, цей термін був трансформований у «злочини проти людяності». Злочини проти людяності були включені до юрисдикції Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (ст. 5), Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 3), Спеціального суду по Сьєра-Леоне (ст. 2), Надзвичайних палат у судах Камбоджі, Спеціальних колегій по Східному Тимору.

У ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з передбачених у зазначеній статті діянь, за умови, що вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад вчиняється свідомо. Йдеться про такі діяння, як: а) вбивство; б) винищення; с) поневолення; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; h) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діяннями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Суду; і) насильницьке зникнення людей; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські

діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному заподіянні сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [1].

Для розуміння сутності «злочинів проти людяності» елемент «людяності» має вирішальне значення. Вочевидь, для позначення розглядуваних діянь категорія людяності використана не випадково. Слово «людяність» у цьому контексті має підкреслювати людську природу людей, проти яких спрямовані вказані посягання. Попри всі об'єктивні відмінності (расові, релігійні, культурні), всіх людей об'єднує людська гідність і свобода. У певному сенсі, ціль злочинів проти людяності полягає в тому, щоб позбавити жертв їх людської природи, перетворити їх із суб'єктів, що володіють совістю, волею і свободою вибору, в об'єкти, що перебувають поза законом.

Концепція злочинів проти людяності пройшла певну еволюцію, яка стосувалася розширення конкретних видів діянь, що входять до цієї категорії, а також її сутнісних ознак: напад на цивільне населення; наявність/відсутність зв'язку зі збройним конфліктом; широкий масштаб і систематичність нападів; охоплення рамками протиправної політики, що проводиться державою чи організацією.

Ключовими сутнісними ознаками злочинів проти людяності на сьогодні є: 1) спрямованість проти будь-якого цивільного населення; 2) широкомасштабний або систематичний характер нападу; 3) відсутність необхідного зв'язку з ситуацією збройного конфлікту.

Спрямованість нападу на цивільне населення означає не випадковість жертв серед цивільного населення. Злочини проти людяності спрямовані проти цивільного населення як такого, а не просто проти окремих осіб [3, с. 398]. Цивільне населення в рамках Римського статуту Міжнародного кримінального суду означає всіх, хто є цивільними, а тому не є комбатантами в тому значенні, в якому цей термін розуміється в міжнародному гуманітарному праві [2, с. 432; 3, с. 399]. Термін «цивільне населення» охоплює будь-яку групу осіб, пов'язаних спільними характеристиками, які, своєю чергою, роблять її об'єктом нападу. Такою характеристикою може бути, наприклад, проживання на певній території. Це, однак, не означає, що нападом має бути зачеплене все населення держави чи території. Даний критерій підкреслює радше колективну природу злочину, виключаючи з його сфери напади на окремих осіб та ізольовані акти насильства [3, с. 398].

Важливим елементом злочинів проти людяності є вимога широкомасштабності або систематичності нападів на цивільне населення, в рамках яких вчиняється конкретний злочин проти людяності.

У примітці до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що напад на будь-яких цивільних осіб означає лінію поведінки, що включає вчинення актів, зазначених у цій статті, проти будь-яких цивільних осіб, застосовуваних у цілях проведення політики держави чи організації, спрямованої на вчинення такого нападу, або з метою сприяння такій політиці [1]. У сучасній доктрині міжнародного кримінального права підкреслюється, що термін «напад» має тлумачитись як лінія поведінки або радше як кампанія чи операція; окремі спорадичні акти, спрямовані проти цивільного населення, не є злочинами проти людяності. Вимога щодо широкомасштабності або систематичності стосується саме нападів, а не одиничних актів. Для констатації наявності нападу немає необхідності у застосуванні сили проти цивільного населення; концепція «нападу» охоплює будь-яке жорстоке поводження з цивільним населенням [2, с. 432; 3, с. 402–403].

Альтернативними вимогами до контексту злочинів проти людяності є широкомасштабність або систематичність нападів на цивільне населення. Міжнародним кримінальним судом широкомасштабність визначається за географічним критерієм і критерієм кількості жертв. Можливі різні варіанти поєднання цих критеріїв: значне географічне охоплення і значна кількість жертв, незначне географічне охоплення і відносно незначна кількість жертв, незначне географічне охоплення і значна кількість жертв. Систематичність виявляється в організованому характері актів насильства; вона досить тісно пов'язана з існуванням політики, спрямованої на вчинення злочинів проти людяності [2, с. 433; 3, с. 404–405].

Відповідно до ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу, тобто того міжнародного акта, в якому аналізоване поняття визначалося вперше, зв'язок із збройним конфліктом («вчинені... до або під час війни») визнавався обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів проти людяності. Згодом ця ознака із відповідного формулювання була виключена. Тому нині немає значення, чи вчинені ці злочини в рамках міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту або поза ним. На відміну від воєнних злочинів, злочини проти людяності включають також злочини проти своїх громадян, якщо на останніх систематично вчиняються напади як на ідентифіковану групу цивільного населення. Варто також зазначити, що присутність у числі цивільного населення, на яке вчиняється напад, певної кількості комбатантів, не позбавляє дане населення його цивільного характеру [3, с. 392, 399].

Чинному вітчизняному кримінальному законодавству, на відміну від законодавства більшості розвинутих держав світу, не відома концепція злочинів проти людяності. При цьому КК України передбачає відповідальність за цілий ряд перерахованих у ч. 1 ст. 7 Римського статуту МКС діянь, однак відповідні кримінально-правові заборони розміщені не в розділі XX Особливої частини, а в інших розділах кримінального закону. Йдеться, таким чином, про загальнокримінальні злочини, які, як зазначалося вище, можуть визнаватися злочинами проти людяності лише за певних умов.

Водночас необхідно мати на увазі, що відсутність у КК України статті про відповідальність за злочини проти людяності не дозволяє відобразити специфічну правову природу злочинів проти людяності як окремої категорії міжнародних злочинів. Своєю чергою, це не дозволяє забезпечити незастосування строків давності за вказані діяння, передбачити за їх вчинення більш суворі покарання, ніж за загальнокримінальні злочини, тощо.

Слід зазначити, що ще 20 травня 2021 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який 7 червня цього ж року було направлено на підпис Президенту [4]. Серед іншого, вказаний акт передбачає доповнення КК України ст. 442-1 «Злочини проти людяності». Проте цей закон главою нашої держави не підписаний досі.

Список використаних джерел

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

2. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / за ред. проф. Н.А. Зелінської. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с.

3. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса: Фенікс; Москва: ТрансЛит, 2011. 910 с.

4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного та гуманітарного права від 27 грудня 2019 р. № 2689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804